

A szerző felvétele

PATAI ILONA

A NEMZETEK TANÍTÓJÁRA – COMENIUS AMOS JÁNOS – HALÁLÁNAK 350. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL EMLÉKEZÜNK

„Minden idők és nemzetek
legemlékezetesebb embere.”

2020. november 15-én lesz 350 éve annak, hogy örökre elnémult a nemzetek tanítója, a XVII. század Európa-szerte ismert, kiváló személyisége, Comenius Amos János (Jan Amos Komenský), akire mindig őszinte megbecsüléssel gondolunk. Eseményekben gazdag életének részletes felkutatásával számos pedagógus és tudós foglalkozott. Évtizedeken, évszázadokon keresztül őrizték és még ma is őrzik emlékét. Születésének és halálának kerek évfordulói alkalmából a legtöbb városban, ahol élete folyamán tartózkodott, ünnepségeket szerveztek, és több helyen szobrot is emeltek emlékére.

Hogya betekintést szeretnénk nyerni ezen kiváló személyiség életébe, mélyebben meg szeretnénk ismerni munkásságát, egy hosszabb terjedelmű tanulmány megírására kellene vállalkoznunk. Azonban kísérletet teszünk arra, hogy az áttanulmányozott szakirodalom és neveléstörténeti források alapján beszámoljunk életének legfontosabb állomásairól.

COMENIUS GYEREK- ÉS IFJÚKORA

Comenius J. A. 1592. március 28-án a mai Morvaország területén látta meg a napvilágot. Születésének pontos helyéről nem maradtak fenn adataink. A legtöbb forrás szerint Uherský Brod (Magyarbród) környékén született, a közelben elhelyezkedő Nivnice vagy Komna községben (egyes kutatók szerint innen származik a Komenský vezetéknev). Fiatalságáról kevés adat áll rendelkezésünkre, de a legtöbb forrás szerint ismeretes, hogy már ifjúkorában nehéz éveket élt meg, mivel nagyon korán árvaságra jutott. Apja halála után nemsokára anyja is elhunyt, és 12 éves korától nagynénje Strážnicén nevelte. Mivel a cseh testvérek családjában nevelkedett, akik a gyermekeik neveltetésére nagy gondot fordítottak, Comenius a Bibliából és zsolnárokból tanult meg olvasni. (A cseh testvérek vallásos népi mozgalma Habsburg-ellenes felekezet volt.) 16 éves korában Přerovban kezdte látogatni a latin iskolát. Rendkívül tehetséges diák volt, így három év alatt befejezte a középis-

kolát. Felsőfokú tanulmányait Németországban, a Herborni Akadémián kezdte meg (1611), majd két év után a Heidelbergi Egyetem Teológiai Karán (1613) folytatta, ahol teológiai és filozófiai ismeretekre tett szert (Vaňha et al. 1958; Srogoň et al. 1986; Komlósi et al. 1988; Čapková, 1992; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002).

MUNKÁSSÁGA ELSŐ ÉVEI

Egyetemi tanulmányai elvégzése után 1614-től 1617-ig a přerovi iskola vezetésével bízták meg. 1618-tól 1621-ig Fulnek városában telepedett le, ahol a latin iskolában tanított, és a cseh testvérek lelkipásztora lett. Pappá való felszentelése után, 1618-ban megnősült és családot alapított. A harmincéves háború kitérőse (1618) és a fehérhegyi csata (1620) elvesztése után Comenius súlyos csapások érték: elveszítette családját, feleségét és két kisfiát, otthonát feldúlták és könyveit elégették. A győztes katolikus Habsburgok üldözték a protestánsokat, Csehországból kiűzték őket. Comeniusnak, aki nem volt katolikus lelkész, menekülnie kel-

lett. A háborús években kénytelen volt hazájától távol élni (Váňa et al. 1958; Srogoň et al. 1986; Komlósi et al. 1988; Čapková, 1992; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002).

ÉLETPÁLYÁJÁNAK ÁLLOMÁSAI: LESNO, LONDON, STOCKHOLM, SÁROSPATAK

Comenius életpályájának négy állomása kötheti le a pedagógus különös figyelmét. Mind a négy helyen közintézmények szervezését vagy vezetését, tehát eszméinek gyakorlatba átvitelét várták tőle. Ezek az állomások a következők voltak: Lesno, London, Stockholm és Sárospatak.

Lengyelországi tartózkodása Lesno (Lissa) (1628) városához kötődik, ahol először tanítónak működött, majd a gimnázium igazgatója lett. Itt született meg két nevezetes műve: a *Janua* és a *Didaktika Magna*.

Londoni tartózkodása (1641) pánszofikus tervezetekkel függ össze. Arról volt szó, hogy – miként már Bacon javasolta – a művelt világ összes nemzetének tudós képviselőiből kollégiumot, egy nemzetközi tudós testületet szervezzenek, melynek feladata lesz a tudományok egységének és összefüggésének megvalósítása. Habár a politikai helyzet nem engedte meg, hogy Comenius a vállalt feladatának megfelelően, londoni tartózkodása mégsem volt eredménytelen, mert alkalmat adott neki értékes irodalmi és tudományos összeköttetések kiépítésére (Fináczy, 1927; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002).

A híressé vált pedagógust Geer Lajos hívta meg Stockholmba, mivel a svédországi kormánykörök akkor foglalkoztak a közoktatás reformálásának tervével. Oxenstierna államkancellár előtt részletesen kifejtette pánszofikus gondolatait és iskolai reformterveit. Az államférfit a pánszofikus ábrándok hidegen hagyták. Számára az iskola mint a közműveltséget megalapító és fejlesztő intézmény volt a legfontosabb. Munkásságát azonban kultúrpolitikai tekintetek vezették. Comenius nem is nagyon titkolta csalódását, nem túlságosan lelkesedéssel fogadta a megbízást, hogy dolgozza ki az iskolai reform követelte tankönyveket, különösen azokat, melyek a latin nyelv megtanulását könnyebbé tehetik. A feladat megoldása hat évig tartott (1642–1648); néhány társával Elbingben kidolgozta a „nyelvoktatás legújabb módszerét“,

latin nyelvkönyveit és a hozzájuk tartozó iskolai szótárakat. Nem lehet kétséges, hogy ezekkel a könyvekkel és a bennük leírt didaktikai elvekkel sokkal kimagaslóbb érdemet szerzett Comenius, mint pánszofikus elméldéseinek meg nem érett gyümölcseivel (Fináczy, 1927; Váňa et al. 1958; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002).

Ezután újra Lesnoba költözött, ahol a gimnázium vezetőjeként és tanáraként alkalmat volt módszeres elveit a gyakorlatban kipróbálni. Kétszeri megszakítással összesen 20 évig élt itt. Elmondhatjuk, hogy ez elég hosszú idő arra, hogy didaktikája megérlelődjék. Csak ennek a hosszú gyakorlati tevékenységének lehet tulajdonítani, hogy Comenius az iskola belső életét tökéletesen ismerte, különösen az oktatás legapróbb részleteit, melyet ismertet pedagógiai műveiben (Fináczy, 1927).

MAGYARORSZÁGI TEVÉKENYKEDÉSE

Magyarországi útjára, Sárospatakra Lorántffy Zsuzsanna – I. Rákóczi György özvegye, Zsigmond fia tanácsára – hívta meg Comeniust. A fejedelemasszony bőkezű pártfogója volt a sárospataki kollégiumnak. Amikor tudomást szerzett arról, hogy Comenius, a cseh-morva származású pedagógus új pedagógiai reformtervekkel foglalkozik, megkérte őt, hogy vegyen részt a kollégium újjászervezésében. Comenius elfogadta a meghívást, mivel bízott abban, hogy a Rákócziak segítenek a Habsburg-ellenes összefogás megvalósításában. Nagy híréhez méltó tisztelettel fogadták. Magyarországi tartózkodása (1650–1654) jótékonyan hatott az iskolaügy fejlődésére. A magyar közoktatást általában elmaradottnak ítélte. Úgy vélekedett, hogy a magyarok területén alig van olyan iskola, amely az elemeket jól megtanítaná és a gyermekeket a jó erkölcsök gyakorlására vezetné. A felsőbb iskolák csak latin nyelvet tanítottak, a többi szabad művészetet egyáltalán nem oktatták, a főiskolák csonkák voltak, mert sem jogi, sem orvosi karokkal nem rendelkeztek, filozófiai és teológiai oktatásuk pedig nem állt a kor színvonalán. Úgy vélte, hogy ezen csakis a hétosztályos pánszofikus iskola segíthet. Rákóczi Zsigmondnak egy vázlatos tervezetet mutatott be, melyet részletesebben is kidolgozott (Fináczy, 1927; Mészáros, 1982; Komlósi et al.

1988). Pánszofikus iskolaterveiben „minden osztályban – koncentrikus, egyre bővülő körökként – önmagában is helytálló, de fokozatosan bővíthető ismeretrendszert akart tanítani. Tehát minden osztályban „minden”-ről tanulnának a diákok, de ezenfelül minden egyes osztálynak sajátos célkitűzése lenne” (Fináczy, 1927; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002, 93).

Comenius pánszofikus iskolaterveiben az alsó tagozat a nyelv, elsősorban latin nyelv tanítását biztosítja. Ezért az 1. osztály számára megírta a *Vestibulumot*, mely részletezi a nyelv alapjait. A 2. osztály számára megírta a *Januat*, melyben az egyszerű nyelvtan szabályait közli. A 3. osztály az *Atriumban* feldolgozott módszerek alapján az ékeesebb nyelvhasználatra képesíti. A felső tagozat négy fakultása: bölcsészeti, logikai, politikai, teológiai ismeretek tanítását biztosítaná. A pánszofikus iskolának ez a nagy körvonalakban ismertett rajza is elégséges lehet annak bizonyítására, hogy Comeniusban átlagon felüli szervező-képesség rejlett. Iskolájának csak alsó tagozatát sikerült kiépíteni, a felsőbbre már nem került sor. Terve annyira túlment a megszabott formákon, a tanítók és tanulók oly nehezen törődtek bele az újításaiba, oly sok akadállyal kellett megküzdenie, hogy műve befejezését – főként Rákóczi Zsigmond időközben bekövetkezett halála után – többé már nem remélhette (Fináczy, 1927; Mészáros, 1982; Mészáros–Németh–Pukánszky, 2002).

Sárospataki tartózkodása alatt bőkezűen gondoskodtak Comenius teljes kényelméről. Itteni dolgozószobájában készült el az iskolatörténet egyik leghíresebb műve, az *Orbis pictus*. A könyv teljesebb címe magyarul: *Az érzékelhető dolgok képekben megjelenített világa*. A kötet a világra vonatkozó legfontosabb tudnivalókat 150 leckében foglalja össze. A képek a leckeszövegben megtalálható tárgyakat, jelenségeket és dolgokat ábrázolják. „Hogy a tanuló kellő biztonsággal összekapcsolhassa a szövegben szereplő fogalmakat, a kép megfelelő alakjával, a leckeszöveg alapfogalmait számokkal látta el, s ugyanazt a számot a kép megfelelő részén is feltüntette” (Mészáros, 1982, 107–108).

Sárospatakon a mai napig őrzik Comenius emlékét. Születésének 300. évfordulója alkalmából több napos ünnepséget szerveztek. Dezső Lajos (aki 1875 és 1904 között volt

a Sárospataki Állami Tanítóképezde igazgatója), az Akadémia dísztermében tartott emlékünnepen olvasta fel *Comenius Amos János emlékezete* c. írását. Felhívta a figyelmet arra, hogy Comenius életéről, eszméiről, törekvéseiről, sikereiről és kudarcairól úgy kapunk eleven képet, hogyha megismerjük az 1668-ban megjelent *Unum Necessarium* (Egy szükséges) című hatyúdalát, melyben az idős mester beszámol élete tartalmáról. Így vall Comenius: „Egész életem folyása, úgymond, az Úrnak és az ő tanítványainak szolgálatában tölt el. A közügy szeretete vezérelt, még azon dolgaimban is, melyeket némelyek dőreségnek, fennhéjásznak bélyegeznek” (Dezső, 1892).

ÉLETE ALKONYA

Miután Comenius elhagyta Magyarországot (1654), újra Lesno városában élt. A nyugodt élete 1656-ban itt is befejeződött, miután a lengyel háborúban földúlták Lesnot, s Comenius ismét elveszítette könyvtárát, kéziratait és minden vagyonát. Gyötrődve, tönkretéve kelt útra Hamburgba, innen pedig Amszterdamba, ahol leélt élete utolsó éveit. Ott készítette el műveinek gyűjteményes kiadását *Opera Didactica Omnia* címen, amely tartalmazza korábban írt oktatástanát, a *Didactica Magnát*. Ott fejezte be élete főművét, az *Egyetemes tanácskozást* is, melyben a világ bajainak orvoslására keresett gyógyírt. Itt élt mint házitanító. Sajtó alá rendezte összes munkáját, de a kéziratban maradt művet már

nem tudta sajtó alá rendezni. 1670. november 15-én, életének 78. évében érte a halál. Naarden városában november 22-én kísérték utolsó útjára. Fia, Dániel és egyik tanítványa gondoskodtak főművének megjelentetéséről (Váňa et al. 1958; Srogoň et al. 1986; Kumpera, 1987; Čapková, 1992; Mészáros, Németh, Pukánszky, 2002, 93-94).

Comenius meg volt győződve arról, hogy az emberiség csak akkor változhat meg, hogyha a fiatal nemzedék helyes nevelésben és oktatásban részesül, ezért tartotta fontosnak az iskolák megreformálását és minden gyermek iskoláztatását legalább elemi szinten. Hatalmas életművet hagyott az utókor számára, hiszen több mint 150 irodalmi művet írt, ötvennél több kisebb munkát, amelyeket már nem sikerült befejezni, illetve nem jelentek meg könyv formájában. Továbbá hogyha levelezéseire összpontosítanánk, több kötetet lehetne belőlük kiadni, térképei pedig ma is megtalálhatók a Přeřovi Múzeumban. De nemcsak irodalmi alkotásait, pedagógiai munkáit és nyelvkönyveit tartjuk említésre méltónak, jelentős volt lelkipásztori tevékenysége is, kiemelten fontos rendkívüli munkássága, melyet tanítóként, gimnáziumi igazgatóként, a magyarországi iskolarendszer szervezőjeként, a hit és a haza szabadságáért küzdő politikai harcosként és a pánszofikus tervek lelkes megvalósítójaként vitt véghez. A kutatók szerint művei egy óriási kincstárat képeznek, melyben a XVII. század legkiválóbb férfiúja rak-

ta le szellemének és szívének kincseit (Hortobágyi, 1892; Kvačala, 1914).

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Čapková, D. (1992): *Učitel učitelov. J.A. Komenský a učitelská profesia*. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-01201-3.
- Čapková, D. (2007): *Opera didactica omnia J. A. Komenského. Opera didactica omnia by J. A. Comenius*. Praha – Přeřov: Sprint Olomouc, 2007. ISBN 978-80-86935-03-4.
- Dezső, L. (1892): *Comenius Amos János*. In: Magyar Tanítóképző. A tanítóképző-intézeti tanárok országos egyesületének közlönye. VII. évfolyam. Budapest: Singer és Wolfner Könyvkereskedése, 138–150.
- Fináczy, E. (1927): „Amos Comenius”. In: *Az újkori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*. Budapest.
- Hortobágyi, Antal (1892): *Comenius Amos János*. In: Polgári Iskola. A polg. Isk. Orsz. Egyesület Közlönye. Szerk. Dr. Gööz József. Budapest: Müller K. Könyvnyomdája. XVII. Évfolyam, 4. szám, 133–136.
- Komenský, J. A. (1954): *Velká didaktika*. Bratislava: SPN, 1954.
- Komlósi, S. et al. (1988): *Neveléstörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kumpera, J. (1987): *Jan Amos Komenský. Malý profil velké osobnosti*. Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského. ISBN 371 10 65 88.
- Kvačala, J. (1914): *J. A. Komenský, jeho osobnost a jeho sústava vedy pedagogickej* (český preklad J. V. Klímy z r. 1920).
- Mészáros, I. (1982): *Mióta van iskola?* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Mészáros, I. – Németh, A. – Pukánszky, B. (2002): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris. ISBN 963 379 997 X.
- Srogoň T. – Cach, J. – Mátej, J. – Schubert, J. (1986): *Dejiny školstva a pedagogiky*. Druhé prepracované a doplnené vydanie. Bratislava: SPN.
- Váňa a kol. (1958): *A pedagógia története a csehszlovákiai, magyar tannyelvű pedagógiai iskolák számára*. Ford. Hostok István. Második, átdolgozott kiadás. Bratislava: SPN.